

NEMZETEK A PIEDESZTÁLON BRASSÓ VÁROS KÖZTÉRI SZOBRÁSZATA A DUALIZMUS KORÁBAN

VÉCSEI HUNOR

Brassóban a 19. század utolsó évtizedében néhány év leforgása alatt két köztéri emlékművet állított az emlékezni kívánó utókor. A Cenk-tetőn 1896-ban került felállításra az országos ünnepségek alkalmából emeltetett hét millenniumi emlékmű egyike: a 21,5 méter magas emlékoszlop, melynek tetején egy Árpád-kori vitéz szobra állt, Berczik Gyula műszaki tanácsos és Jankovits Gyula budapesti szobrász tervei alapján készült. 1898-ban Franz Obert szász evangélikus lelkész kezdeményezésére a Fekete-templom előtt egész alakos szobrot állítottak Johannes Honterusnak, melyet a korszak egyik élvonalbeli szobrásza, a berlini Harro Magnussen öntött bronzba. A tanulmány a két köztéri alkotás történetét kívánja bemutatni.

Kulcsszavak: Brassó, köztéri szobrászat, dualizmus, millennium, nemzetiségek

Keywords: Braşov, public sculptures, Dualist Era, Hungarian Millennium, ethnic groups

Az 1867-es kiegyezés után az erdélyi városok közterein egyre gyakoribbá váltak a közösség számára kiemelt fontosságú, gyakran hősként tisztelt történelmi személyeket megőrkítő emlékművek és szobrok. E köztéri alkotások létrejöttének a vizsgálata egy olyan sajátos társadalmi gyakorlatba nyújt betekintést, amelyet a hazafias eszme, a nemzeti múlt iránti tisztelet és az emlékezés, illetve emlékeztetés szándéka hívott életre. Bár az utóbbi években jelentek meg a témában repertóriumok, adattárszerű összefoglalók, mind ez ideig nem került sor a korszak köztéri szobrászatának és emléklítási gyakorlatának alapos és átfogó kutatására, bár ezt a téma művészettörténeti és társadalomtörténeti jelentősége indokolná.

Az alábbiakban Brassó dualizmus kori emléklításait vizsgálom. A város délnyugati részén fekvő Cenk-tetőn 1896-ban állították fel az országos ünnepségek alkalmából emeltetett hét millenniumi emlékmű egyikét. Két évvel később, 1898-ban Franz Obert szász evangélikus lelkész kezdeményezésére a Fekete-templom előtt egész alakos szobrot állítottak Johannes Honterusnak.

Az Erdély délkeleti sarkában fekvő város már a középkorban fontos gazdasági-kereskedelmi központ volt. Brassóban a 13. századtól kezdődően jelen voltak a szász telepések, akik II. András király jóvoltából széles körű autonómiát és különböző kiváltságokat élvezhettek. Mindemellett a 13. századtól megindult Erdélybe a román bevándorlás is, amely csaknem öt évszázadon keresztül változó intenzitással, de folyamatosan tartott.¹ Ennek eredményeként Brassóban az 1890-es években három, számarányában nagyjából megegyező nemzetiség élt: szászok (30,8%), magyarok (34,0%) és románok (31,7%).² 1879-re elkészült a Brassót Predeálon keresztül Bukaresttel összekötő vasútvonal, immár a második közvetlen kapcsolat Budapest és Bukarest között, amely így a város gazdasági szerepét is növelte.³ A budapesti kormányzás magyarosító politikája Brassóban számos etnikumközi konfliktust szült. A dualizmus korában, az 1890-es évektől kezdődően a szász polgárság egyre erősebben polarizálódott. 1893-ban az egyházpolitikai küzdelmek révén egy új, „zöldszász” mozgalom indult. A zöldek erősebben kötődtek a Német Birodalomhoz, emellett pedig a magyarországi szászok és svábok felemelkedése érdekében pénzügyi kapcsolatokra is törekedtek. A zöldekkel szemben az

¹ NYÁRÁDY 2003, 147–148.

² NYÁRÁDY 2003, 418.

³ GIDÓ 2015, 104–106.

idősebb nemzedék, az ún. „feketeszászok” kormánytámogató, mértéktartó, kompromisszumra törekvő politikát folytattak.⁴ Amint azt a továbbiakban majd látni fogjuk, a brassói szászságnak ez a megosztottsága érzékelhető volt a millenniumi emlékoszlop kérdésében is.

A dualizmus kori Brassó emlékműveinek a tanulmányozása művészettörténeti ismereteink gazdagítása mellett az ottani közösség múlthoz való viszonyulását és az emlékállítás identitásőrző szerepét is tükrözi. Az emlékállításra alakult társadalmi szerveződések tevékenységének vizsgálata, amellyel hogy betekintést enged az emlékállítási gyakorlatba, felfedi a köztéri emlékművekkel gyakran szorosan összefüggő politikai tartalmakat is. Végezetül pedig lehetőség adódik olyan, a városban élő nemzetiségek közötti konfliktusok bemutatására, melyeket éppen a vizsgált emlékművek váltottak ki.

Kutatástörténeti áttekintés

Érdeemes, ha csak vázlatosan is, ismertetni a tárgyalt időszak magyarországi emlékműszobrászatával kapcsolatos jelentősebb írásokat. A századforduló magyar szobrászatáról az első összefoglalót Lyka Károly adta 1954-ben, *Szobrászatunk a századfordulón* címmel. Műve részletesen értekezik a történelmi emlékszobrászatról mint a korszak sajátos jelenségéről, és kiemeli az ezredévi ünnepek szerepét az emlékállítások szaporodásában.⁵ A témát 1983-ban új megvilágításba helyezte Sinkó Katalin *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai* című tanulmánya, amely a hatalmi viszonyokhoz való idomulásuk tekintetében vizsgálta az emlékállításokat, a megjeleníteni kívánt nemzeteszemély, nemzetfogalom, valamint az emlékmű tematikájának összefüggéseiben.⁶ A historizmus szobrászainak a társadalomban betöltött szerepét Nagy Ildikó 1990-es tanulmánya elemezte. Vizsgálatának tárgya a megváltozott társadalmi helyzetű, az iparos rétegből kiemelkedett, már értelmiségiként kezelt és megbecsült szobrásznemzedék volt.⁷ A tárgyalt időszak emlékműszobrászatának átfogó elemzését Kovalovszky Márta végezte el 1993-ban megjelent tanulmányában. Külön kiemelte a századforduló táján egyre inkább elszaporodó történeti témájú emlékművek jelentőségét, hangsúlyozva ezek társadalmi-politikai-történelmi vonzatát.⁸ A millenniumi emlékműszobrászatról szól Szücs György összefoglaló tanulmánya, amely röviden az ezredévi emlékoszlopok történetét is ismerteti.⁹ Végezetül Varga-Kuna Bálintnak a témában megjelent publikációit kell megemlítenünk. Nemrégiben megjelent könyvében a millennium alkalmával felállított hét emlékművet vizsgálta a nemzetépítés és nemzeti integráció összefüggésében.¹⁰ *A Celebration & Conflict* című munkájában megjelentetett összehasonlító elemzésben a dévényi és a brassói millenniumi emlékállítások fogadtatását, illetve az általuk kiváltott nemzetiségi konfliktusokat vizsgálta.¹¹ Egy másik, német nyelvű tanulmányában főként a korabeli magyar, német és román nyelvű sajtó híradásai alapján ismertette a Cenketőn felállított emlékoszlop fogadtatását a különböző nemzetiségek körében.¹²

Források

A tanulmányban ismertetésre kerülő két emlékállítás forrásbázisai eltérnek. A millenniumi emlékoszlopra vonatkozó elsődleges források a Román Országos Levéltár Brassó Megyei Igazgatóságának őrizetében fennmaradt, a tárgyra vonatkozó városi tanácsi és főispáni iratok, valamint a Magyar Országos Levéltárban a millenniumi ünnepekre vonatkozó belügyminisztériumi és miniszterelnöki iratok. Sajnálatos, hogy a Miniszterelnökség alá tartozó millenniumi országos bizottság levéltári anyagának kifejezetten az emlékoszlopokra vonatkozó iratai szétszóródtak, vagy ismeretlen helyen lappanganak. A kutatás során kiderült, hogy a miniszterelnök az ezredévi hét, országszerte felállított emlékoszlop fenntartásának ügyét 1907-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak adta át, amely az iratok kezelését, gondozását és megőrzését később a Műemlékek Országos Bizottságára (MOB) ruházta át.¹³ Az emlékoszlopokra vonatkozó összes ügyiratot a miniszterelnök 1907. augusztus 5-én a MOB rendelkezésére bocsátotta.¹⁴ A Műemlékek Országos Bizottságához beérkezett, szám

⁴ SZÁSZ 1986, 1642–1646.

⁵ LYKA 1983

⁶ SINKÓ 1983

⁷ NAGY 1990

⁸ KOVALOVSKY 1993

⁹ SZÜCS 1992

¹⁰ VARGA-KUNA 2017

¹¹ VARGA-KUNA 2008a

¹² VARGA-KUNA 2008b

¹³ MOB, Hivatali iratok, 1907/411.

¹⁴ MOB, Hivatali iratok, 1907/705.

szerint 1495 darab irat jelenlegi holléte ismeretlen. A levéltári források mellett a korabeli magyar nyelvű, főként helyi sajtótermékek és a millenniumi emlékállítások történetét megörökítő leírások (Thaly Kálmán, Kőváry László) képezték a Cenken felállított emlékműhöz kötődő forrásaim másik nagy csoportját.

Az általam vizsgált másik emlékmű, a Honterus-szobor esetében levéltári források nem álltak rendelkezésemre. Ezek hiányában elsődleges forrásként a szoborbizottság által vagy a Honterus-jubileum kapcsán megjelent korabeli, az emlékállításához vagy az avatási ünnepséghez kötődő német nyelvű publikációkat, számadásokat, leírásokat vagy beszámolókat használtam. Ezeket egészítették ki a helyi szász, magyar és román közösség által kiadott, a szoborállítás táján megjelent napilapok információi. Mindkét vizsgált emlékmű esetében a képi források – archív fényképek, képes levelezőlapok – bevonása lehetővé tette a művészettörténeti elemzést, valamint az emlékművek és környezetük alakulásának bemutatását.

A millenniumi emlékoszlop

A kiegyezés után Brassó városában az első köztéri emlékműállításra Magyarország ezeréves fennállásának ünnepe adott okot. A honalapítás megünneplésére a kormány maradandó emlékművek felállításáról is határozott, erről az 1896. évi VIII. törvénycikk rendelkezett.¹⁵ A fővárosban, Budapesten tervezett emlékállítások mellett a millenniumi ünnepségekbe a vidéket is bevonták, így a fent említett, 1896. június 2-án kihirdetett törvényben 400 új népiskola felállításáról, valamint az ország hét különböző pontján,¹⁶ köztük a brassói Cenk hegyen állítandó emlékoszlop emeléséről határoztak.

Az emlékoszlopok felállításának ötlete Thaly Kálmán¹⁷ történésztől, országgyűlési képviselőtől származott, aki elképzelését először az 1890. május 31-i, a millennium megünneplése tárgyában tett képviselőházi felszólalása után, a budapesti *Egyetértés* napilapban közölt tárcájában vetette fel. Írásában a főváros területén létesítendő nagyobb méretű emlékműveken (egy nemzeti panteon és Árpád-emlékszobor létesítését vetette fel) kívül a honfoglalás mozzanataihoz kötődő különböző vidéki helyszíneken is impozáns, de egyszerűbb kivitelű emlékoszlopok – illetve a müncheni Karolinenplatz obeliszkjéhez hasonló vas- vagy kőobeliszkek – felállítását javasolta. Thaly az emlékművek megjelenésére vonatkozóan megjegyzi, hogy ezek elsősorban nem művészi kidolgozásukban, hanem monumentális méretük révén és főként természetes magaslatok tetejére állítva lennének igazán hatásosak – vagyis már ekkor körvonalazódtak a millenniumi hét emlékoszlopra jellemző sajátosságok. Ugyanakkor ebben az első ismert elképzelésben még nem a brassói Cenk-tető volt az emlékállításra kiválasztott erdélyi helyszín. Erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „Erdélyben, Gelu legyőzése emlékéül, valahol Kolozsvár körül, talán az ottani föllegváron vagy a Felek hegyén, és a székelyek csatlakozása emlékéül Udvarhely fölött az ős Budvár ormán volna ily obeliszke emelendő.”¹⁸ Thaly tehát ekkor még nem egy, hanem két erdélyi helyszínnel, Kolozsvárral és Székelyudvarhellyel számolt.

A tárcában említett két erdélyi várost a helyszínek kiválasztásakor végül mellőzték. Okairól maga Thaly nyújt felvilágosítást a pozsonyi Toldy-körben 1897-ben, a millenniumi hét emlékoszlop történetéről tartott előadásában. Mint akkor elmondta, a legtöbb nehézséget az erdélyi helyszín kiválasztása okozta, egyrészt azért, mert az Anonymus által említett Esküllő félreeső fekvésű, másrészt meg azért – mint fogalmaz –, mert a Budvár, amelyről a székelyek azt tartották, hogy Attila öccse ott székelt, „minden történelmi alapot nélkülöző s nagyon kései keletkezésű mendemonda csak a hamsított csíki krónika után”.¹⁹

Kétségtelen, hogy Thalynak az *Egyetértés* tárcájában felvetett javaslatainak híre mindkét érintett város közönségéhez eljutott. A székelyudvarhelyiek elkeseredettségéről és sértettségéről tanúskodik egy, a kereskedelemügyi miniszterhez címzett „emlékirat”, amelyben csalódottságuknak adtak hangot, hogy az ország hét különböző pontján felállítandó emlékoszlop közül egyik sem kerül Székelyföldre, és hosszasan érvelve kérték, hogy az erdélyi emlékoszlop kerüljön mégis a Budvárra. Kérésüket, igazán alaposan felépített érvelésük ellenére, az illetékesek végül mellőzték. A másik említett

¹⁵ 1896. évi VIII. törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6625> (2016. 05. 28.)

¹⁶ Az emlékművek a következő hét helyszínen kerültek felállításra: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor-hegyen, a dévényi várhegyen, a zimonyi várhegyen, a brassói Cenk hegyen, Pannonhalmán és Pusztaszeren.

¹⁷ Thaly Kálmán (1839–1909) szerepéről a millenniumi ünnepségek kapcsán: VÁRKONYI 1961, 263 sk.

¹⁸ Thaly K.: Az ezredéves emlékűnnep. *Egyetértés* 24. 149. (1890. június 1.) 1.

¹⁹ THALY 1898, 38.

város, Kolozsvár tekintetében a helyiek reakcióját nem ismerjük. Feltehetően kárpótolhatta őket a kormány azon intézkedése, amely az országos ünnepségek részévé tette a kolozsvári Mátyás-szobor alapkövetését²⁰ is, így a kincses város is kiemelt szerepet és kellő figyelmet kaphatott a millennium évében.

1894 februárjára már biztos volt, hogy a hét ezredévi emlékoszlop egyike a brassói Cenken kerül felállításra. Erre utal a Magyarország ezeréves fennállásának megünneplésére vonatkozó miniszterelnöki előterjesztés tárgyalására kiküldött bizottság által Széll Kálmán elnöklete alatt, 1894. február 4-én a Képviselőháznak tett jelentés. Ebben megnevezésre került az emlékek felállítására kiválasztott hét helyszín, köztük az erdélyi is: „Végre a mi az erdélyi részeket illeti: miután a honfoglalás némely eseményével állítólag kapcsolatos Deés, de különösen Esküllő félreeső fekvésűek és így emlékoszlop állítására meg nem felelők: 7-szer. A brassói Czenk-hegy ormán, mely az ország legdélekeletibb városa s a Székelyföld háromszéki síksága felett emelkedik s a keleti közlekedésünk fővonalát képező predeáli vasút alatta halad el, és a mely páratlanul regényes fekvésénél fogva, egy ily nagyobb szabású emlékoszlop felállítására rendkívül alkalmas.”²¹ A hivatalos indoklásban a brassói Cenk-tetőre annak előnyös fekvése miatt esett a választás. Másfajta okok is húzódtak azonban a döntés mögött. „Ez szól az oláhoknak, szól a brassai szászoknak meg általában a szászságnak, intőleg, hogy: tiszteld a magyar államot, melynek földje neked hazát adott”²² – fogalmazott Thaly az egyértelműen nemzetiségi szempontokat is szem előtt tartó indoklásában.

Hasonlóképpen, „Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat” – írta Kőváry László 1897-ben megjelent, a millenniumi ünnepségeket és emlékállításokat bemutató könyvében.²³ A brassói emlékoszlop felállítása kettős szerepet töltött be: egyrészt emlékezés az ország ezeréves fennállására, másrészt meg emlékeztetés a történelmi múltra, „intő” jel a nemzetiségek számára. A brassói Cenk ilyen értelemben *lieux de mémoire*-nak (emlékezhelynek) tekinthető. Pierre Nora megfogalmazása szerint ezeket a helyeket az az érzés szüli és élteti, hogy már nincs spontán emlékezet, ezért archívumokat kell létrehozni, évfordulókat kell tartani, ünnepeket kell szervezni.²⁴

1894. július 2-án Wekerle Sándor miniszterelnök javaslatára hatvantagegú, a millenniumi ünnepségekre felelős országos bizottság alakult. A Széll Kálmán és gróf Andrássy Aladár elnökletével megalkult testületben 40 képviselőházi és 20 főrendiházi tag kapott helyet.²⁵ Ezen millenniumi országos bizottság 1894 decemberében Wekerle Sándor elnöklete alatt egy kisebb, kilenctagú művészeti testületet állított fel, amely a millennium alkalmából létesítendő emlékművek felállítására vonatkozó döntéseknél és intézkedéseknél, valamint az illető művészekkel kötendő szerződéseknél volt hivatott szakavatottan közreműködni.²⁶ A művészeti bizottságban a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács hat tagja, jelesen Benczúr Gyula, Gerlóczy Károly, Lechner Lajos, báró Lipthay Béla, Lotz Károly és Fadrusz János, valamint a Wekerle által javasolt Thaly Kálmán, Pauler Gyula és Nagy Géza vettek részt.²⁷

A *Brassói Lapok* 1895 májusától kezdődően cikkezett a Cenken felállítandó emlékoszlop tárgyában. Ekkor arról írtak, hogy a kormány által egy háromtagú bizottság – Thaly Kálmán, Berczik Gyula és Romy Béla – küldetett ki az emlékmű helyének pontos kijelölésére.²⁸ Thaly így emlékezett vissza erre az eseményre: „Brassóba hajnalban érkeztem meg a bizottsággal; mégis, a korai idő dacára az indóháznál a helyettes polgármester és két tanácsnok fogadtak. Velök, azután Maurer főispánnal értekeztem, a ki mindenütt velünk járt; majd nyeregbe ülénk s hegyi mokány lovak vittek föl a 26 serpentinás úton a meredek, magas Czenktetőre. [...] hamarosan, habozás nélkül kijelölém az emlékmű helyét: »Ide építsük, erre a kemény sziklára, a melyen az egykori vasoroszlán állott tíz évig; ez, ha az Isten is úgy akarja, itt fog állani ezer esztendeig! ... Mint az ország, a melyet jelképez.« Majd állítunk villámhárítót is reá s egyébként is erősen építjük meg e viharoknak nagyon kitett, de remek (mind a hét között legszebb) ponton.”²⁹ A „vasoroszlán”, amire az utalás történik, egy korábbi emlékmű volt a Cenken, amelyet 1849-ben az orosz-osztrák seregek győzelmének emlékére állítottak. Thaly leírása

²⁰ Magyarország ezeréves fennállásának megünneplésére vonatkozó miniszterelnöki előterjesztés tárgyalására kiküldött bizottság jelentése. *Képviselőházi irományok* 17. 585. (1894) 362.

²¹ Magyarország ezeréves fennállásának megünneplésére vonatkozó miniszterelnöki előterjesztés tárgyalására kiküldött bizottság jelentése. *Képviselőházi irományok* 17. 585. (1894) 362.

²² THALY 1898, 12.

²³ KŐVÁRY 1897, 125.

²⁴ NORA 2003.

²⁵ MNL OL, K 26, 333 cs. 1895– I. A.–22.–623. 42–43.

²⁶ MNL OL, P 1747, 14 cs. No. 8791.

²⁷ MNL OL, K 26, 333 cs. 1895– I. A.–22.–623, 64r.

²⁸ Millenniumi emlékoszlopok. *Brassói Lapok* 1.54. (1895. május 4.) 215.

²⁹ THALY 1898, 40.

szerint – aki még 1860-ban látta az emlékművet – egy kőtalapzaton álló, győzelmi jelvények fölött fekvő, sárkányokon és hidrákon diadal-maskodó, bronzba öntött oroszánt ábrázolt. A talapzaton, egymásba kulcsolt kezek alatt a következő felirat állt: „Austria cum Russia unita, – Rebellio devicta.”³⁰ Az emlékművet az 1860-as években egy villámcsapás pusztította el.³¹

Báró Bánffy Dezső miniszterelnök 1895. június 13-án kelt, Brassó város tanácsához intézett levelében közölte a millenniumi országos bizottság határozatát, miszerint az ország hét pontján felállítandó emlékművek egyikének helyéül a Cenk-tetőt választották, és mivel a hegy Brassó város tulajdonát képezte, kérte a Thaly által kijelölt terület átengedését, valamint az ott megnyitott kőbányából az emlékmű létesítéséhez szükséges kőanyagának a díjtalan rendelkezésre bocsátását.³² A kérés komoly nemzetiségi feszültséget gerjesztett a városi tanácsban, amely végül a terület tulajdonjogát megtartva, „használatra” engedte át azt az 1895. július 3-i gyűlésén. Ugyanakkor egyelőre megtagadták az emlékmű gondozását, karbantartását a jövőre nézve, és kérték az emlékmű tervrajzának leküldését.³³

A millenniumi emlékművekért felelős művészeti bizottság 1895. szeptember 17-én tartott ülésén, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, báró Bánffy Dezső miniszterelnök bejelentette, hogy az ország területén felállítandó hét emlékmű tervrajzait Berczik Gyula³⁴ műszaki tanácsossal elkészíttette. A brassói Cenk-tetőre elképzelt emlékoszlop tervezetének tárgyalásakor a bizottság részéről az oszloptörzsre vonatkozóan születtek megjegyzések. Benczúr Gyula azt javasolta, hogy az oszlopon álló figura jobb érvényesülése érdekében a törzs kannelúrázott legyen. Ám Lotz Károly elutasította a kezdeményezést, mivel a kannelúrázott oszlopot csakis épület elé valónak vélte.³⁵ Bár a tervrajzokat nem ismerjük, megállapítható, hogy Berczik eredeti tervváltozatától eltérően, a brassói emlékoszlop törzse Benczúr javaslatára kannelúrázott lett. A bizottság részéről felmerült az is, hogy az oszlop tetejére tervezett harcost bronzból öntsék ki (végül nem valósult meg), erre a dévényi emlék esetében is történt javaslat.

A művészeti bizottság következő, 1895. december 18-án tartott ülésén többek között a dévényi emlékoszlopra alkalmazandó szobor vázlatait is megvitatták. Erre azért érdemes kitérnünk, mivel költségtakarékossági okokból a dévényi és brassói emlékoszlop tetejére ugyanaz a (Berczik által tervezett) szoboralak került. A bizottság tagjai a bemutatott két szoborvázlat közül „a kevésbé provokatív helyzetű, nyugodtabb alakot ábrázoló mintát” tartották elfogadhatóbbnak, egyúttal pedig javasolták, hogy az alak a tervezettnél fiatalabb arcú vitézt ábrázoljon, valamint hogy az oszlopfejen nyugvó szobortalapzat zömökebb kiképzést kapjon.³⁶ A szobortervek megvitatásánál jelen volt készítőjük, Jankovits Gyula szobrász is.

1. kép. A Cenk-tetőn épülő millenniumi emlékoszlop 1896. október 7-én (MNM Történeti Fényképtára, lsz. 654/1960 fk.)
Fig. 1. The monument commemorating the Hungarian Millennium (Millennial Column) during construction on the Cenk Mountaintop, in 7 October 1896 (The Historical Photo Department of the HNM, inv. no. 654/1960 fk.)

³⁰ THALY 1898, 39.

³¹ A fentihez hasonló, napjainkban is álló oroszántó emlékmű került felállításra 1852-ben a Brassóhoz közeli Segesváron is, mellyel Skariatin orosz tábornok sírját jelölték az osztrák hatóságok.

³² BMLVT, BRASSÓ LVT, VI. 1895/85, 7, 11r.

³³ BMLVT, BRASSÓ LVT, VI. 1895/85, 5r.

³⁴ Berczik Gyula 1853-ban született Temesváron. Tanulmányait külföldön végezte, 1877–1878-ban a bécsi Képzőművészeti Akadémián az építészeti szakosztályban Theophil Hansen tanítványa volt. FLEISCHER 1935, 31. Tanulmányai után a kereskedelmi minisztérium műszaki tanácsosa lett. 1933-ban hunyt el Budapesten. Lásd In memoriam Berczik Gyula. *Magyar Művészet* 9. (1933) 7. 216.

³⁵ MNL OL, K 26 (Miniszterelnökség) 332 cs. 1895– I. A.–22. 64v, 65r.

³⁶ MNL OL, K 26 (Miniszterelnökség) 332. cs. 1895– I. A.–22. 87r.

2. kép. A brassói millenniumi emlékoszlop Árpád alakja (MNM Történeti Fényképtára, lsz. 78.1723 MTKCS)
Fig. 2. Árpád's figure on the Millennial monument from Braşov (The Historical Photo Department of the HNM, inv. no. 78.1723 MTKCS)

nitkőbányák Részvénytársaság kivitelezett. A drót vontatású sikló terve Orenstein és Koppel budapesti műszaki irodájában készült el.⁴² A munkálatok művezetője az emlékoszlop (1. kép) tervezője, Berczik Gyula építész volt.

1896 szeptemberének elején az emlékoszlop szoboralakjának elkészültét adta hírül a helyi sajtó. A kiváló fogadtatásban részesült, bácstoroki homokkőből kivitelezett szoborról a következőképp írtak: „oly kiváló gonddal és műértelemmel lett kidolgozva, hogy a szobor megtekintésénél elfelejtjük, hogy az egy darab kő; azt vélnők, hogy csupa hús és vér, egy elmúlt század megelevenült harczias alakja, ki eljött a jelenkor alakjait: a hálás utódokat tette s a kétes jövő iránti bizalomra buzdítani.”⁴³

A Jankovits Gyula által kivitelezett egész alakos szobor egy honfoglaló vitézt jelenít meg (2. kép). Az egyszerű, széles övvel átfogott, dúsan redőzött viseletben, fején sastollal ékes sisakban megjelentetett, biztos kiállású harcos jobb kezében leeresztett kardot tart, baljával pedig egy Magyarország címerét megjelenítő, hosszúkás pajzsra támaszkodik. Maga a portré a reformkortól kialakuló Árpád- és honfoglaló harcos ábrázolások kánonjába illeszkedik: csontos arc, sasorr, kerek szem, bajusz és kétoldalt lelógó hajfonat. A millenniumi emlékoszlop alakjának legközelebbi analógiáját a szobrász életművében találjuk. Jankovits akkoriban készítette el ugyanis az Országház nyugati homlokzatára tervezett Taksony és Zsolt fejedelmek szobrait, melyek jelentős formai és felfogásbeli hasonlóságokat mutatnak brassói művével.

Jankovits (Jankovich) Gyula 1865. április 9-én született Budapesten. Művészeti tanulmányait a budapesti Iparművészeti Iskolában kezdte, ahol Mátrai-Muderlák Lajos növendékeként „műfaragászatot” tanult.³⁷ Ezt követően állami ösztöndíjjal három évig Münchenben, majd 1889-től a bécsi Képzőművészeti Akadémián képezte tovább magát, előbb Edmund von Hellmer, 1891–1894 között pedig Kaspar von Zumbusch irányítása alatt.³⁸ Sikeres előmeneteléről díjai tanúskodnak: 1889-ben a Füger-aranyérmét, 1890-ben a Vinzenz Neuling-díjat, 1891-ben a Gundel-díjat, 1894-ben pedig az *Özönvíz* szoborcsoporthoz a Zumbusch-mesteriskola díját szerezte meg.³⁹ A historizmus szobrászati eszköztárának birtokában tért vissza Budapestre, ahol rögtön jelentős megbízásokat kapott. Őt kérték fel az épülő Országház nyugati homlokzatán, a felsőházi árkádok felett elhelyezett szobrok közül Zsolt és Taksony fejedelem megmintázására.⁴⁰ Ezt követően kapta a megbízást – feltehetően Berczik Gyulától, az emlékművek tervezőjétől – a dévényi és brassói emlékoszlopok tetejére szánt szoboralakok kivitelezésére.

1896. április elejére megérkezett Brassóba a katolikus státus kolozsmonostori kőbányájából az emlékoszlophoz szükséges kőanyag, amely az Erdélyi Bank raktáraiban került elhelyezésre.⁴¹ A kőanyag Cenk-tetőre történő felszállítása érdekében szükségessé vált egy ideiglenes út, valamint egy sikló létesítése, amelyet az emlékmű felállításáért felelős Kissebesi Grá-

³⁷ MEZEI 1975, 52–54.

³⁸ Készülő szobrok. *Magyar Salon* 12. (1895) 10. 791–799.

³⁹ MNG ADATTÁR, ltsz.: 894/1920.

⁴⁰ ZÁMBORSZKY 1937, 129.

⁴¹ Millenniumi emlékoszlop. *Brassói Lapok* 2. 43. (1896. április 9.) 165.

⁴² BMLVT, BRASSÓ LVT, VI. 1895/85, 17.

⁴³ Az ezredévi szobor. *Brassói Lapok* 2. 106. (1896. szeptember 5.) 422.

A 3 és fél méter magas szobrot egy 8 méter magas, hengeres, párkányozott talapzaton álló, 10 méter magas, kannelúrázott, dór oszlop tetején helyezték el. A talapzat és az oszlop köveit, akárcsak magát a szobrot – mint arról a helyi sajtó többször is beszámolt –, a helyszínen, kolozsmonostori mészkőből faragták ki. Az emlékmű fő nézetén, a talapzaton elhelyezett kőtáblába vésva a 896–1896 felirat jelent meg.

Az emlékoszlop ünnepélyes felavatása 1896. október 18-án történt meg (3. kép). Az eseményen a magyar kormányt Perczel Dezső belügyminiszter képviselte, aki kíséretével együtt október 17-én különvonattal érkezett a városba.⁴⁴ Az ünnepi alkalomra a város köz- és magánépületeit nemzeti zászlókkal és fenyőágakkal díszítették, a bolonyai Vasút utcai vámház előtt pedig diadalkaput emeltek. Utóbbi a Brassói Államépítészeti Hivatal főmérnöke, Windt Lajos tervezte. Október 18-án, vasárnap reggel a helyi római katolikus templomban ünnepi misét tartottak. Maurer Mihály főispán lakásától – ahol Perczel belügyminiszter megszállt – a templomig a középiskolás ifjúság állt sorfalat, a különböző egyletek és társulatok zászlói alatt sorakozva. A misét követően indult fel a díszmenet a Cenk-tetőre. Itt, az oszloppal szemben felállított emelvényen először Perczel Dezső mondott beszédet, majd az emlékművet hivatalosan átadta Brassó városának kegyeletes megőrzés és hűséges gondviselés végett. Ezt követően Jakobi Károly polgármester ünnepélyesen átvette a szobrot, és előbb magyar, majd német nyelven szólt az egybegyűltekhöz.⁴⁵ Az avatóünnepség után a városban mintegy háromezren vettek részt az ez alkalomból rendezett díszebéden, amelyen a városi zenekar szórakoztatta a vendégeket. A felavatás napja a helyi Vigadó nagytermében megrendezett telt házas díszelőadással zárult.⁴⁶

3. kép. A millenniumi emlékmű leleplezése (ROL BMI, Albert Eichhorn fényképgyűjteménye, AE VS 24. 1011/A.)

Fig. 3. The unveiling of the Millennial monument (The Braşov Branch Department of the National Archives of Romania, Albert Eichhorn's Photo collection, AE VS 24. 1011/A.)

Johannes Honterus szobra

Johannes Honterus, az erdélyi szászok reformátora, jelentős humanista 1498 körül született Brassóban. Szülővárosában elkezdett iskolai tanulmányait a bécsi egyetem bölcsészkarán folytatta, ahol 1522-ben baccalaureusi címet szerzett, 1525-ben pedig az artium magisteri fokozatot nyerte el. Később, 1530-ban előadásokat tartott a krakkói egyetemen, ahol nagy népszerűségnek örvendő tanácsokat adott ki. 1530 őszétől 1533-ig a humanizmus jelentős központjában, Bázelen tartózkodott, ahol nyomdászként is dolgozott. 1533 nyarán tért vissza Brassóba, itt jelentős nyomdászati, hitújítói, pedagógusi tevékenységet folytatott. 1536-tól városi tanácsos volt, 1539-ben nyomdát állított fel, 1541-ben pedig újjászervezte az oktatást, és iskolát alapított.⁴⁷ Hazatérte után, alig egy évtized alatt, a reformáció eszméinek terjesztése révén előbb szülővárosát, majd az egész erdélyi szászorságot meghódította egyházi reformjaival. 1549-ben hunyt el Brassóban.

Honterus alakja mindvégig jelentős szerepet töltött be a brassói szászok életében, identitásuk meghatározó része volt. Az emléke megőrkötését célzó gondolat már jóval a Cenk-tetőn felállított

⁴⁴ Perczel Dezső belügyminiszter Brassóban. *Brassói Lapok* 2. 124. (1896. október 17.) 494.

⁴⁵ Áll a szobor... I. *Brassói Lapok* 2. 125. (1896. október 20.) 499.

⁴⁶ Perczel Dezső belügyminiszter Brassóban. *Brassói Lapok* 2. 125. (1896. október 20.) 502–503.

⁴⁷ NUSSBÄCHER 1977.

4. kép. Carol Storck Honterus-szobor-pályamunkája (ROL BMI, Albert Eichhorn fényképgyűjteménye, AE VS 21a.)

Fig. 4. Carol Storck's project for the statue of Honterus (The Braşov Branch Department of the National Archives of Romania, Albert Eichhorn's Photo collection, AE VS 21a.)

német és protestáns vallású. Szempontjaik mellett a következőképp érveltek: „csakis egy német tud igazán nyitott lenni a szász Honterus felé, és a csakis egy protestáns tudja igazán értékelni a reformátor Honterust.”⁴⁸ Ugyanezen kiadvány tanúsága szerint 1895 végére a szoboralap 19 400 forintra rúgott.

A pályázati felhívás közzétételére 1896. február 20-án került sor.⁴⁹ A felhívás szövegét nem ismerjük, azt viszont tudjuk, hogy a fentebb ismertetett kritériumoknak megfelelően bécsi, berlini és müncheni, valamint hazai hírlapokban hirdették meg a pályázatot.⁵⁰ A pályázni kívánó művészeknek Honterusról egyetlen korabeli ábrázolás állt rendelkezésükre, egy 16. századi fametszet, amely a brassói evangélikus gimnázium könyvtárában maradt fenn. Ezen a szász reformátor mellképe jelenik meg, fején plébánosi süveggel és jellegzetes, dús szakállal, jobb kezében irattekercset tartva.

A felhívásra 1896 augusztusáig 12 pályázó szoborterve érkezett be.⁵¹ Egy hónappal később, a helyi sajtóban közölt felhívásban a szoborbizottság arról értesítette a város közönségét, hogy szeptember 20–25. között, a helyi torna- és rajziskola nagy rajztermében kiállításra kerülnek a Honterus-szobor-pályázatra beérkezett művek.⁵² A belépőjegy ellenében megtekinthető kiállításon 20 megszámozott „szobrocska” volt látható. Mindkét német nyelvű helyi napilap többször is írt a kiállított művekről,

emlékoszlop előtt megszületett. 1883-ban, a Luther Márton születésének négyszázadik évfordulója alkalmából szervezett ünnepségen Franz Obert (1828–1908) brassói szász evangélikus lelkész kezdeményezésére határozták el egy Honterus-szobor felállítását.⁴⁸

1894. november elején megalakult a 120 tagból álló Honterus-szobor-bizottság, melynek elnöke Franz Obert, jegyzője pedig Friedrich Rideln volt.⁴⁹ Ezt követően a szoborbizottság heti rendszerességgel közölte a *Kronstädter Tageblatt* napilap hasábjain az adakozók névsorát, a begyűlt összegekről 1896-ban és 1898-ban ugyanott részletes számadást is kiadott. Levéltári források hiányában az emlékállítás folyamata leginkább a helyi hírlapokban esetenként közölt szoborbizottsági ülések beszámolóiból, valamint a korban kiadott kisebb, tájékoztató jellegű kiadványokból rekonstruálható.

A Honterus-szobor-bizottság 1895. november 22-én tartott ülésén az addig begyűlt és kilátásban lévő adományokat (összegük megközelítőleg 18 000 forint volt) elégségesnek ítélte a szobor költségeinek fedezésére, s elhatározta, hogy németországi szobrászokkal veszi fel a kapcsolatot.⁵⁰

A szoborbizottság által 1896 januárjában kiadott, a Honterus-szobor javára felajánlott összegeket és az adományozók nevét tételesen rögzítő kiadvány előszavában utalást találunk arra, hogy milyen szempontok vezérelték a bizottságot a művész kiválasztásánál. Ebben ugyanis azt hangsúlyozták, hogy mindenképp olyan kiváló szobrászt kérnek majd fel, aki

⁴⁸ OBERT 1895, 10–12.

⁴⁹ Honterus denkmal ausschussitzung. *Kronstädter Tageblatt* 1896, 2. 202. (1896. szeptember 2.) 2.

⁵⁰ Honterusdenkmal. *Kronstädter Tageblatt* 1. 201. (1895. november 23.) 2.

⁵¹ GABEN-VERZEICHNIS 1896, 6.

⁵² Honterus-Denkmal. *Kronstädter Tageblatt* 2. 185. (1896. augusztus 12.) 3.

⁵³ Honterus denkmal ausschussitzung. *Kronstädter Tageblatt* 2. 202. (1896. szeptember 2.) 2.

⁵⁴ Honterus denkmal ausschussitzung. *Kronstädter Tageblatt* 2. 202. (1896. szeptember 2.) 2

⁵⁵ Die Ausstellung der Entwürfe für das Honterus-Denkmal. *Kronstädter Tageblatt* 2. 217. (1896. szeptember 19.) 3.

ennek ellenére csak négy részt vevő szobrászt neveztek meg: a brassói szász Adolf Keßlert (1859–1903), a bukaresti német származású Carol Storckot (1854–1926), a stuttgarti művészeti akadémia professzorát, Adolf Donndorfot (1835–1916), valamint a berlini Harro Magnussent (1861–1908).⁵⁶

A Román Országos Levéltár Brassó Megyei Igazgatóságán őrzött Albert Eichhorn-fényképgyűjteményben két korabeli felvétel is fennmaradt a pályázatra készült egy-egy szobortervről. Az egyiket (4. kép) könnyedén azonosíthatjuk, mivel a szobor talapzatának jobb alsó sarkán a „C. Storck” felirat szerepel, ez nyilván Carol Storckra utal.⁵⁷ Honterus álló alakját a művész egy hosszú, dúsan redőzött plébánosi ruhában jelenítette meg, amint jobb kezét felemelve mutatoujjával az ég felé int, mellkasához emelt bal kezében pedig irattekercset szorongat. A portré mintázásában a már említett korabeli metszetábrázolást követi. A szobor klasszikusan kiképzett talapzatának fő nézetén Brassó város címere alatt Johannes Honterus neve olvasható, latin majuszkulákkal. A másik fényképen (5. kép) megjelenő pályamunka alkotója a rendelkezésre álló adatok fényében jelenleg nem azonosítható.⁵⁸ Az előzőhöz hasonló viseletben megjelenített reformátor alakját bal kezében vastag, összecukott könyvvel ábrázolja. A szobor gótizáló, a sarkaihoz kapcsolódó kis oszlopokkal hangsúlyozott talapzatának fő nézetén egy domborműves ábrázolás alá fraktúr betűkkel írták fel Johannes Honterus nevét. A pályamű alakjának friss, lendületes és karakteres megmintázása, valamint a talapzat kivitelezése mindenképpen egy szakmájában jártas, tanult szobrász kezére utal.

A szoborbizottság Rudolf Weyr (1847–1914) jeles osztrák szobrászt kérte fel a beérkezett pályamunkák véleményezésére és a kivitelezendő alkotás kiválasztására.⁵⁹ Weyr 1897. március 16-án érkezett Brassóba. A pályamunkák megtekintése után azt javasolta, hogy mivel véleménye szerint változtatás nélkül egyik terv sem kivitelezhető, Storck és Magnussen között egy külön versenyt hirdessenek meg. A bizottság azonban elutasította ennek megszervezését – mivel az további kiadásokat is eredményezett volna –, és felkérte Weyrt, hogy válasszon a két kérdéses pályamű közül. Végül a döntés a Harro Magnussen által készített szobortervre esett, azzal a megkötéssel, hogy az alak ruháján módosításokat kell végrehajtani.⁶⁰

Nagy valószínűséggel a Magnussen szóban forgó pályamunkájáról készült fényképfelvétel (6. kép) látható a *Vasárnapi Újság*ban a leleplezés alkalmából közölt írás mellékletében.⁶¹ A fényképen megjelenő alkotást a megvalósult művel összevetve néhány különbséget figyelhetünk meg: az elkészült szobron egyrészt eltérő kivitelezést kapott Honterus ruhája, másrészt a kezében tartott nyitott könyv mérete is jól láthatóan megnövekedett. Ezek lehettek azok a változtatások, amelyeket a szoborbizottság 1897 áprilisának elején, a Magnussennel történt szerződés megkötésekor javasolt.⁶²

Harro Magnussen 1861. május 14-én született Hamburgban. Apjától, a festő Christian Carl Magnussentől korán elsajátította a rajzolás, metszés és modellezés alapjait. Művészeti tanulmányait

5. kép. Ismeretlen szobrász Honterus-szobor-pályamunkája (ROL BMI, Albert Eichhorn fényképgyűjteménye, AE VS 22.)

Fig. 5. Unknown sculptor's project for the statue of Honterus (The Braşov Branch Department of the National Archives of Romania, Albert Eichhorn's Photo collection, AE VS 22.)

⁵⁶ Zu den Honterus denkmal würfen. *Kronstädter Zeitung* 61. 68. (1897. március 24.) 2.

⁵⁷ BMLVT, EICHORN, AE VS 21a.

⁵⁸ BMLVT, EICHORN, AE VS 22.

⁵⁹ Honterusdenkmal. *Kronstädter Tageblatt* 3. 60. (1897. március 15.) 3.

⁶⁰ Honterusdenkmal. *Kronstädter Tageblatt* 3. 63. (1897. március 18.) 2.

⁶¹ Honterus János szobra Brassóban. *Vasárnapi Újság* 45. 36. (1898. szeptember 4.) 613.

⁶² Honterusdenkmal. *Kronstädter Tageblatt* 3. 79. (1897. április 7.) 2.

6. kép. Harro Magnussen szobrász Honterust ábrázoló pályamunkája (Vasárnapi Újság, 1898. 36. sz. 613)

Fig. 6. Harro Magnussen's project for the statue of Honterus (Vasárnapi Újság, 1898, no. 36., 613)

Brassó város képviselőtestületének 1898. július 1-jén tartott közgyűlésén elhatározták, hogy a Honterus-szobor leleplezésén a várost a polgármester fogja képviselni, akit felhatalmaztak arra, hogy a város nevében átvegye a szobrot a bizottságtól, megőrzés és fenntartás végett.⁶³ Az emlékszobor és talapzata Berlinben készült el, vonattal szállították Brassóba. A szobortest 1898. augusztus 10-én érkezett meg a városba, felállításáig a templomban helyezték el.⁶⁷

Johannes Honterus szobrának ünnepélyes leleplezésére 1898. augusztus 21-én, vasárnap került sor, csaknem pontosan két évvel a Cenk-tetőn felállított emlékoszlop felavatása után (7. kép). Az eseményre közel ezer vendég érkezett: egy részük a vármegyéből, de külföldről is – így Romániából, Ausztriából és Németországból –, számukra a szoboravatást megelőző napon ismerkedési estélyt szerveztek a helyi Vigadóban, valamint egy külön erre az alkalomra írt Honterus-drámát is megtekinthettek. A szoboravatás napján, reggel 7 órakor a szász egyesületek és diákok zenészóval, zászlókkal sorakoztak fel a templom udvarán. Az összegyűlt közönség egyházi éneke után, a helyi dalárda Honterus-himnuszot adott elő, ezt követően megkezdődött az ünnepi szónoklatok sorozata. Először Schnell Károly üdvözölte az egybegyűlteket a szoborbizottság nevében, majd megszólalt a templomi kórus, és a szoborról lehullt a lepel, melyet hangos „Heil” kiáltásokkal üdvözölt a közönség.⁶⁸ Ezt követően Franz Obert tartott hosszabb ünnepi beszédet, amely később nyomtatásban is megjelent.⁶⁹

1882-ben kezdte Münchenben, ahol Nikolaus Gysis és Gabriel Hackl mesterektől akadémikus festészeti képzésben részesült. Később érdeklődése a berlini szobrásziskola és Reinhold Begas neobarokk szobrászata felé fordult, 1888 és 1893 között Begas berlini műtermében dolgozott. 1893-tól önállóan alkotott, és ettől fogva számos pályázaton sikerrel vett részt.⁶³ Magnussen szobrászi munkásságát a historizáló neobarokk felfogás jellemzi, leginkább portrészobrokat készített. A brassói sajtó hasábjain először 1896 februárjában jelenik meg a neve, amikor is arról adtak hírt, hogy őt kérték fel a Kielbe készülő Bismarck-emlékmű elkészítésére, és mint akkor írták, a Honterus-szobor-pályázatban is érdekelt a művész.⁶⁴

A Honterus-szobor alapkövetételére 1898. június 8-án került sor a belvárosi szász evangélikus templom udvarán. Az ünnepélyen a Brassó megyei szász evangélikus papság, valamint a tanítói és tanári kar képviseltette magát. Az egybegyűlteket előtt Franz Obert szász evangélikus lelkész, a szoborbizottság elnöke mondott rövid beszédet, majd megáldotta az alapkövet.⁶⁵ A szobor felállítására kijelölt tér, amelyet három oldaláról a Fekete-templom, a Honterus által alapított iskola, illetve a nyomda határolt, szimbolikus jelentéssel bírt. A szoborbizottság a hely megválasztásával is hangsúlyozni kívánta, hogy a szobor, amely majd a templom előtt az iskolára néz, egyaránt utaljon Honterus tanári és hittérítói tevékenységére.

⁶³ SCHÖRLE 2002.

⁶⁴ Der Bildhauer Harro Magnussen. *Kronstädter Tageblatt* 2. 45. (1896. február 24.) 3.

⁶⁵ Die Grundsteinlegung des Honterus denkmals. *Kronstädter Zeitung* 62. 130. (1898. június 9.) 1–2.

⁶⁶ Brassó város képviselőtestületének közgyűlése. *Brassói Lapok* 4. 147. (1898. július 1.) 2.

⁶⁷ Betreffend die Ankunft des Honterus denkmals. *Kronstädter Zeitung* 62. 181. (1898. augusztus 9.) 2.

⁶⁸ KORODI 1898.

⁶⁹ OBERT 1898.

7. kép. A Honterus-szobor leleplezése (KORODI 1898, 39)
Fig. 7. The unveiling of the Honterus-statue (KORODI 1898, 39)

Ezután hangzott el a szászok körében nagy tetszést kiváltó beszéd, a Böhm Károlyé, aki a Magyar Tudományos Akadémia küldöttjeként volt jelen. A szónoklatok végén Alesius Oskar polgármester-helyettes a város oltalmába vette a felavatott emléket. A helyszíni ünnepség a különböző vidékek szász képviselőitbe öltözött asszonyok és leányok felvonulásával ért véget, akik zeneszó mellett koszorúkkal és virágokkal borították a szobor talapzatát.⁷⁰ Délben a meghívottak díszében vettek részt, este pedig újra bemutatták a Vigadóban a Honterus-drámát.

A közadakozásból emelt Honterus-szoborra, melynek költségei megközelítőleg 22 000 forintra rúgtak, a szászok csaknem 15 évig gyűjtöttek töretlen szorgalommal. Hogy érzékeltesük, milyen nagyságrendű összegről van szó, összehasonlításként megemlíthetjük, hogy az állami pénzből emelt millenniumi emlékoszlop hozzávetőleg 26 000 forintba került. Az emlékszoborra fordított összeg nagysága magától értetődően összefüggésben áll azzal, hogy a korszak egyik élvonalbeli szobrászát bízták meg. Harro Magnussen berlini szobrász alkotásán egy 2,6 méter magas gránittalapzaton helyezkedik el a szász reformátor 2 és fél méter magas, egész alakos bronzszobra (8. kép). Honterus alakja háttal a templomnak, tekintetével az iskola épülete felé fordulva jelenik meg, felemelt jobb kezével előre mutat, leeresztett baljában pedig egy nyitott könyvet tart. A könyv egyik lapján a *Reformationsbüchlein*, másikon a *Schulordnung* felirat vehető ki, utalva két, a város szempontjából jelentős művére. A lépcsőzetes, egyszerű kialakítású talapzat frontális és hátsó nézetén feliratok találhatók, két oldalán pedig egy-egy magas dombormű kapott helyet. A fő nézet közepén a következő felirat olvasható: *HONTERUS / 1498-1549*, alsó részén pedig *ERRICHTET 1898 AUS FREIEN GABEN / VON VOLKS- U. GLAUBENS- / GENOSSEN*.⁷¹ A talapzat hátsó nézetén pedig ez a felirat áll: *DEM LICHT VOM HIMEL / BRACHER / NEUE BAHNEN / SEIN SPEER U. SCHILD / WAR DAS / GEDRUCKTE WORT*.⁷² A talapzat jobb oldalán elhelyezett dombormű Honterust ábrázolja, amint úrvacsorát oszt egy beteg embernek, a bal oldalin pedig nyomdájában, inasok társaságában jelenítették meg.

⁷⁰ Honterus ünnepe. *Brassói Lapok* 4. 189. (1898. augusztus 22.) 1-3.

⁷¹ Magyar fordítása: Állíttatva 1898-ban a nép- és hittársak adományából.

⁷² Magyar fordítása: Az ég világosságának, új utak törőjének, kinek lándzsája és pajzsa a nyomtatott szó volt.

8. kép. A Honterus-szobor (a szerző felvétele)
Fig. 8. The statue of Honterus
(photograph by the author)

Nemzetiségek hangjai. Konfliktusok az emlékéllátások árnyékában

A fentiekben bemutatott dualizmus kori köztéri emlékművek kisebb-nagyobb konfliktusokat eredményeztek a helyi nemzetiségek között. Az emlékéllátásokra a nemzetiségek részéről adott válaszok vagy reakciók olyan rejtett, de meglévő feszültségek felszínre kerülését váltották ki, amelyek más módon nehezen mutathatók ki. Ezekre a nemzetiségi „hangokra” igyekszem röviden rávilágítani a tanulmány befejező részében.

A millenniumi emlékoszlop felállításához kötődő nemzetiségi konfliktusokat Varga-Kuna Bálint tanulmányában részletesen bemutatta, ezért a felavatás előtti időszakból csak egy esetet emelnék ki.⁷³ A románok és a szászok viszonyulása az emlékéllátáshoz egyaránt megnyilatkozott Brassó város képviselőtestületének 1896. szeptember 16-án tartott közgyűlésén, amelyen a városi tanács javaslatát tárgyalták az emlékmű leleplezési ünnepélyére fordítandó támogatás megszavazásáról.⁷⁴ Pușcariu román ügyvéd az ellen tiltakozott, hogy a millenniumi emléket a város polgármestere vegye át. Karl Lurtz képviselő, a „zöld” szászok egyik vezető alakja, a következő felszólalást tette: „valóságos gúny, hogy az emlék vázlataképpen egy rongyot

küldtek ide, melyen olyan alak van (Árpád), melyről nem tudni, emberhez vagy állathoz hasonlít-e inkább? Az Árpád-szobor ellen különben nem volna kifogásom, ha néhány mellékalak azt a kultúrunkat is jelképezné, amit a szászok végeztek. De hát ide csak az első királynak, Árpádnak a szobra jön. Ez egy pofon a szászoknak. Mint szász, méltóságomon alulinak tartanám egy ilyen emlék átvételét, mely a szászok semmibe vevését a város legkiemelkedőbb pontján dokumentálja”. Egy másik szász képviselő, Karl Schnell a fenti hozzászólással szemben úgy vélekedett, hogy „a szász kultúrát ábrázoló szoborcsoportozatnak csak akkor volna helye, ha az emléket a város közepén állítanák föl.” Schnell ugyanakkor a városi tanács javaslatának elfogadását javasolta az országos botrány elkerülése végett. Egy másik képviselő, Blaicu román tanár véleménye szerint a hatóságot semmiféle törvény nem kényszeríti a hozzájárulásra, és „a nemzetiségeket egyszerűen oda akarják hurcolni az ünnepi menethez”. A közgyűlés végén szavazásra került sor, és végül 51 szavazattal 28 ellen elfogadták a támogatásról szóló javaslatot.

A millenniumi emlékoszlop által a nemzetiségek körében keltett heves reakciók a felavatás után sem csillapodtak. Az emlékmű nyíltan a magyarságot volt hivatott jelképezni, ebből kifolyólag a jelképként funkcionáló oszlop könnyedén a magyarok ellen intézett támadások könnyen sebezhető célpontjává válhatott. Maurer Mihálynak, Brassó vármegye főispánjának Perczel Dezsőhöz címzett, 1898. augusztus 12-én kelt leveléből kitűnik, hogy már a felavatás évétől kezdődően két erdőőrt szerződtettek az emlékmű őrzésére, de mivel az őrzés nem lehetett állandó, így nem volt megakadályozható az emlékmű „teleírása és botrányos bemázolása”, ebből kifolyólag pedig „az emlékművet hetenként kétszer is le kell mosatni.”⁷⁵ Maurer egy, az emléket övező kerítés felállítását szorgalmazva még a következőket fogalmazta meg: „ha még azon tény is felemlítem, hogy a turisták között gyakoriak az ügyes tornászok, kik az emlékmű villámhárítóján jó magasra felkúszva ellenőrizhetetlen pillanatokban az emlékoszlopon politikai vagy faji érzelmeiknek alig eltávolítható írásban kifejezést adnak, önként felmerül azon szükség, hogy az emlékműnek közvetlen megközelítését meg kell akadályozni.”⁷⁶

⁷³ VARGA-KUNA 2008b

⁷⁴ A millennium ellen. Nemzetiségi botrány Brassóban. *Székelly Nemzet* 14. 141. (1896. szeptember 21.) 3.

⁷⁵ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1897/4690.

⁷⁶ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1897/4690.

9. kép. Brassói polgárok a szélvész által ledöntött szobor előtt, 1913 decemberében
(Forster Központ, MOB-iratok, 1913/1092)

Fig. 9. Citizens of Brassó (Braşov) in front of the Millennial column overthrown by a tempest,
in December 1913 (Forster Centre, Archives of the MOB, 1913/1092)

Szintén egy főispáni bizalmas jelentésből derül ki, hogy 1901 májusának végén az emlékmű szoboralakjának sisakját ékesítő toll letörött, a címerpajzs jobb oldalából pedig egy darab kitört. A helyi államépítészeti hivatal jelentése szerint „úgy a toll, mint a címér törött része lelövetett, mert a kucsmán 2 golyó és a címerpajzson még egy golyó nyoma volt kivehető”.⁷⁷ A tettesek felderítésére nyomozás is indult, de nem vezetett eredményre.⁷⁸

Alig fejeződött be az okozott kár helyreállítása, 1902 decemberében már arról számolt be egy jelentés, hogy az emlékmű talapzatának alsó részén, négy-öt helyen ismeretlen tettesek fejszével okoztak kárt.⁷⁹ 1904-re az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Brassói Osztálya jóvoltából sikerült az emlékművet bekeríteni, ami egy darabig visszafogta a rongálásokat.⁸⁰

A millenniumi emlékművet 1913. szeptember 27-én délután 6 óra körül egy újabb, az eddigieknél jóval agresszívebb támadás érte. A dinamittal végrehajtott robbantás a szobor talapzatában okozott jelentős károkat.⁸¹ Az emlékmű szoboralakját két hónappal később, 1913 decemberében egy erős szélvihar ledöntötte, s a földre zuhanva darabokra törött (9. kép). 1914 elején még kilátásba helyezték az emlékmű teljes felújítását, amelynek érdekében a szobrász Jankovits Gyulával is felvették a kapcsolatot, azonban a világháború végérvényesen elsodorta a kezdeményezést. Az egykori millenniumi emlékműről mára csak az egykori talapzat visszabontott csonkja, valamint a szoborfejnek a brassói magyar evangélikus egyház hivatalában kiállított töredéke tanúskodik (10. kép).

A Honterus-szobor felállítása kapcsán nem találkozunk az előző emlék esetében tapasztalt éles támadásokkal. A nemzetiségi reakcióhoz a magyar nyelvű sajtóban találunk adalékokat, a helyi románység az emlékéllátás iránt közömbös maradt. A magyarok nemzetiségi lépést láttak a Honterus-szobor-bizottság azon elhatározása mögött, hogy németországi szobrászokkal kívánja felvenni a kapcsolatot. A hírlapíró a következőket jegyezte meg keserű iróniával: „Igazán csodálatos, hogy a száz testvéreknek semmi sem jó, a mi Magyarországon készül.”⁸²

⁷⁷ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1901/1614.

⁷⁸ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1901/3598.

⁷⁹ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1902/6946.

⁸⁰ MNL OL, K 148 (Belügyminisztérium) 1907–III.–6026, 1903/4482.

⁸¹ ROL BMH, Brassó város polgármesteri hivatala, VI. 1895/85, 117.

⁸² Honterus-szobor. *Brassói Lapok* 1. 159. (1895. november 28.) 3.

10. kép. A millenniumi emlékoszlop szoboralakjának fejtöréde (a szerző felvétele)

Fig. 10. Head fragment from the Millennial Column's statue (photograph by the author)

számban még határozottabban adnak hangot véleményüknek: „Hontér János azonban nem csupán a szászoké, hanem a magyaroké is. [...] Miért van hát mégis, hogy Hontér emlékeztétét kizárólag a szászok foglalják le?”⁸⁴ A magyar nemzetiségű brassói lakosok félelmei végül nem igazolódtak be, és a korabeli hírlapok egy felemelő, Honterus szelleméhez méltó, minden nemzetiségi élctől mentes ünnepről számolhattak be.

Összegzés

Brassó városában a 19. század utolsó évtizedében, két év leforgása alatt két köztéri emlékművet állított az emlékezni kívánó utókor. Két nemzet, a magyar és a szász tett emlékjelet, de eltérő indítástól és más-más eszközökkel. Az 1896-ban, állami költségvetésből a Cenk ormán emelt millenniumi emlékoszlop egy országos kezdeményezés eredménye, amely sem a város történelméhez, sem a helyi közösséghez nem kötődött. Brassóban, egy több nemzetiség által lakott területen történt felállítása a magyarság elsőbbségét volt hivatott hangsúlyozni, így a délkeleti országrész szimbolikus határköveként is szolgált. Ezzel szemben, a két évvel később, 1898-ban felavatott Honterus-emlékművet helyi kezdeményezés hívta életre, a közadakozásból emelt szobor másfél évtizedes szorgalmas gyűjtés által valósult meg. Az emlékszóbor felállítása a szász reformátornak a város múltjában, valamint a helyi közösség életében betöltött szerepe révén teljes mértékben indokolt is volt. Bár mindkét emlék felállítása mögött húzódtak nemzetiségi konfliktusok, a millenniumi emlékoszlop esetében ezek jóval hangsúlyosabban voltak jelen már a tervezéstől kezdődően, végül pedig szélsőségesen felerősödve annak pusztulásához és eltűnéséhez vezettek.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BMLVT

BRASSÓ LVT Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága, Brassó város levéltára.

EICHHORN Albert Eichhorn fényképgyűjteménye.

MNGADATTÁR

Magyar Nemzeti Galéria Adattára.

MNL OL

K 26 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség iratai.

⁸³ Honterus-ünnep. *Brassói Lapok* 4. 141. (1898. június 23.) 1.

⁸⁴ A Hontér-ünnep. *Brassói Lapok* 4. 158. (1898. július 14.) 2.

Az emlékszóbor felavatása előtti hetekben, a helyi magyarság két irányból reflektált a szászok ünnepére: egyrészt aggodalmuknak adtak hangot arra vonatkozóan, hogy a „zöldek” elpolitizálják az ünnepséget, másrészt pedig többször hangsúlyozták, hogy Honterus nem csak a brassói szászoké, félve attól, hogy utóbbiak „kisajátítják” maguknak a Honterus ünnepét. Két hónappal a szóboravatás előtt a következő sorokat olvashatjuk a *Brassói Lapok*ban: „Erdély nem szász népei, Brassó nem szász lakosai is jogosan részt kérhetnek Honterus dicsőségéből, részt kérhetnek az ő ünnepléséből is. És noha Honterus szellemének alkotásai nem mindig voltak összhangban a magyar nemzeti szellemmel: mi erdélyi és különösen brassói magyarok nem akarunk hiányozni Brassó legnagyobb fiának emlékűnnepéről. Már csak vizsgálatból sem. Hiszen szász testvéreink is nem egyszer részt vettek a magyar nemzeti kultúrának városunkban tartott ünnepein.”⁸³ Egy későbbi lap-

- K 148 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Belügyminisztérium elnöki iratai.
 P 1747 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Thaly Kálmán, 1860–1909

MOB

Műemlékek Országos Bizottságának Levéltára, Budapest.

IRODALOM

FLEISCHER GY.

- 1935 *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*. Budapest.

GABEN-VERZEICHNIS

- 1896 *Gaben-Verzeichnis. Enthaltend die für das Honterus-Denkmal gespendeten Beträge an Geld und Geldeswert*. Kronstadt.

GIDÓ CS.

- 2015 Az erdélyi fővasúthálózat kiépítése. *Pro Minoritate Ősz*, 95–113.

KORODI, L.

- 1898 *Die Honterus-Jubelfeier und die sächsischen Vereinstage in Kronstadt*. Kronstadt.

KOVALOVSKY M.

- 1993 „Bronzba öntött halhatatlan.” A historizmus emlékműszobrászata. In: Zádor A. (szerk.): *A historizmus művészete Magyarországon*. Budapest, 79–98.

KŐVÁRY L.

- 1897 *A millenium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások*. Budapest.

LYKA K.

- 1983 *Szobrászatunk a századfordulón*. Budapest.

MEZEI O.

- 1975 Az Orsz. M. Kir. Iparművészeti Iskola (1880–1944) oktatási rendszere és forrásai. *Művészettörténeti Értesítő* 24. 1. 37–55.

NAGY I.

- 1990 Társadalom és művészet: a historizmus szobrászai. *Művészettörténeti Értesítő* 39. 1–2. 1–21.

NORA, P.

- 2003 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája (ford. K. Horváth Zsolt). *Múlt és Jövő* 4. 3–16.

NUSSBÄCHER, G.

- 1977 *Johannes Honterus. Viața și opera sa în imagini*. București.

NYÁRÁDY R. K.

- 2003 *Erdély népesedéstörténete*. Budapest.

OBERT, F.

- 1895 *Zur Geschichte des Honterus-Denkmal*s. Kronstadt.
 1898 *Rede des Stadtpfarrers Franz Obert bei der Enthüllung des Honterusdenkmals in Kronstadt am 21. August 1898*. Kronstadt.

SCHÖRLE, E.

- 2002 Harro Magnussen (1861–1908). Ein Bildhauer der Jahrhundertwende zwischen Anpassung und Eigensinn. *Nordelbingen* 71. 75–110.

SINKÓ K.

- 1983 A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő* 32. 4. 185–201.

SZÁSZ Z. (szerk.)

- 1986 *Erdély története, III. 1830-tól napjainkig*. Budapest.

SZÜCS Gy.

- 1992 A millennium emlékszobrászata. In: Csőke S. (szerk.): *A bánhidai Turul*. Tatabánya, 41–56.

THALY K.

- 1898 *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története*. Pozsony.

VARGA-KUNA B.

- 2008a *Celebration & Conflict. The Reception of the Hungarian Millennial Memorials in Theben and Kronstadt*. Saarbrücken.
- 2008b Árpád auf der Zinne. Das Kronstädter Milleniumsdenkmal als Folie der ethnischen Gegensätze in Siebenbürgen am Ende des 19. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 31. 49–59.
- 2017 *Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarorszáján*. Budapest.

VÁRKONYI Á.

- 1961 *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest.

ZÁMBORSZKY I.

- 1937 *A magyar Országház*. Budapest.

NATIONS ON PEDESTAL

PUBLIC SCULPTURES IN THE CITY OF BRAȘOV IN THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE'S DUALIST PERIOD (Summary)

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867 monuments and sculptures that commemorated the most important historical figures (often viewed as heroes) of a community started to appear in public spaces of Transylvanian cities. Analysing the creation of these public monuments may provide insight into a specific social practice that has roots in the patriotic ideas, the appreciation for the nation's past and the intention to remember and remind. Even though some databases and summaries regarding this topic were published in the last years, nevertheless there has been no thorough and comprehensive research on the public sculpture and the memorial practice in the Dualist Era (1867–1914), in spite of the art historical and social significance of this subject-matter.

The present study analyses the public sculptures erected during the Dualist Era in the Transylvanian city of Brașov (Brassó). In the last decade of the 19th century two public monuments were erected in the city, with the financial support of the two main ethnic communities, the Hungarian and the Saxon. In 1896 one of the seven monuments commemorating the Hungarian Millennium was placed on the Tâmpa (Cenk) Mountain's peak, located in the south-western area of the city. This monument was projected by technical adviser Gyula Berczik and Gyula Jankovits, a sculptor from Budapest. It consisted in a 21.5 meters high column and a statue representing a knight from the Arpadian age placed on top of it. Two years later, by the initiative of the Saxon Lutheran priest Franz Obert, the Saxon community erected a full-length statue in the front of the Black Church to commemorate Johannes Honterus. This bronze sculpture of the famous Saxon reformer was made by one of the leading sculptors of the period, Harro Magnussen (1861–1908) from Berlin.

Both nations, the Hungarians and the Saxons, have left memorial marks with different motives and means. The monumental column commemorating the Millennium was financed in 1896 from the state budget, being the result of a nationwide initiative that hasn't been linked to the city's own history or to the local community. The monument's placement in Brașov, a city inhabited by multiple ethnic groups, was meant to emphasize the primacy of the Hungarians, thus the monument also served as the symbolic landmark of the south-eastern part of the Austro-Hungarian Monarchy. On the other hand, the Honterus monument erected two years later, in 1898, was created by public subscription to a local initiative, and was completed after 15 years of diligent pursuit of resources. The installation of the statue was justified because of the significant role played by the Saxon Reformer in the city's history and in the local community's life. Even though the erection of both monuments was marked by conflicts between the ethnic groups of the city, these disturbances were more accentuated in the case of the Millennium-monument, beginning with the very projection, leading to extreme amplifications that eventually led to the demolition of the memorial.